

Aida Brenko

Etnografski muzej Zagreb
abrenko@etnografski-muzej.hr

UDK / UDC 39:61](497.5)

615.89(497.5)

Preuzeti rad / Reprinted paper

Primljeno / Received: 21.12.2004.

Prihvaćeno / Accepted: 28.12.2004.

Praktičari narodne medicine¹

Ovaj rad dio je šireg, desetogodišnjeg istraživanja narodne medicine na području Hrvatske. Tijekom istraživanja skupljani su podaci o različitim praksama, vjerovanjima i stavovima prema bolesti i zdravlju te ulozi koju su praktičari narodne medicine imali za okolinu u kojoj žive i rade. Podaci dobiveni terenskim istraživanjem uspoređeni su s relevantnom etnološkom i antropološkom literaturom te liječničkim prikazima tako da rad obuhvaća razdoblje od kraja 19. stoljeća do danas. U tekstu se pokušava utvrditi koje su funkcije imali praktičari narodne medicine i kako su se te funkcije mijenjale tijekom vremena, odnosno kako današnja upotreba narodne medicine ima drugačije gospodarske, ideološke i društvene pretpostavke ne samo za pojedince, već i za društvo u cjelini.

Ključne riječi: narodna medicina, alternativna medicina, iscjelitelji

Uvod

Postoje različiti pristupi medicinskim problemima. Povijest medicine do 20. stoljeća uglavnom su pisali liječnici. U svojim radovima oni se najčešće bave ulogom medicine u razvoju čovječanstva. Posljednjih desetljeća o toj temi počinju pisati i stručnjaci s drugih područja znanosti: antropolozi, sociolozi, filozofi i povjesničari koji medicini pristupaju više kulturološki, tretirajući različite medicinske sustave kao kulturne konstrukcije.²

¹ Članak je djelomice skraćeni rad objavljen u Sociologiji sela 165-166(3-4)/2004

² Budući da svaka kultura ujedno stvara i teorijski sustav koji nam omogućuje razumijevanje bolesti, antropolozi se zalažu da se i za liječenja u nezapadnjačkim kulturama, koja su se najčešće proučavala u sklopu istraživanja vjerovanja i magije, koristi termin medicina.

Od šezdesetih godina 20. stoljeća, istraživanja vezana uz medicinska shvaćanja nezapadnjačkih kultura daju osobit doprinos razvoju antropološke i etnološke misli. Antropološki orijentirana istraživanja medicinske sustave shvaćaju kao semantičke, polazeći od pretpostavke da je definicija bolesti kulturna kategorija i sastavni dio općeg sustava simboličkih vrijednosti. Zato nam shvaćanje bolesti može poslužiti u razumijevanju semantičkog sustava drugih kultura budući da sve kulture podrazumijevaju određenu klasifikaciju bolesti, njezine simptome i liječenje. Uvjerenje da načini liječenja bolesti u nezapadnjačkim kulturama posjeduju svoju vlastitu racionalnost koja proizlazi iz svjetonazora različitog od našeg te da takvo liječenje može također biti funkcionalno i djelotvorno, značajan je doprinos medicinske antropologije.³ (Levi-Strauss, 1989:165-183; Otto, 1993:25-36).

Istraživanje narodne medicine europskih naroda imalo je drugačiji razvoj. Pojmovi narodna medicina, pučka medicina, seljačka medicina, tradicionalna medicina, prirodna medicina i sl. danas se često koriste kao sinonimi. Velik broj različitih pristupa istraživanju narodne medicine, kao i različite tradicije unutar pojedinih zemalja, doveli su do terminološke neujednačenosti. U ovom se radu koristi pojam narodna medicina jer on u istraživanjima kod nas ima već određeno povijesno i društveno značenje.

Potkraj 19. stoljeća, u vrijeme kad se etnologija kod nas pokušava utemeljiti kao znanstvena disciplina, proučavanje narodne kulture uglavnom se odvijalo u odnosu prema elitnoj kulturi. Kad se govorilo o narodnoj kulturi, u prvom se redu mislilo na seljačku kulturu, karakterističnu za seljačko stanovništvo u predindustrijskom razdoblju.⁴ Oblici izražavanja u narodnoj kulturi uspoređivali su se s analognim oblicima u «gospodskoj kulturi». Usporedna kategorija za narodnu medicinu postala je školska, znanstvena, ortodoksna, konvencionalna ili, kako se danas najčešće naziva, službena medicina.⁵

Razlika između službene i narodne medicine očituje se u naobrazbi, znanju i društvenom statusu onih koji prakticiraju narodnu medicinu kao i njihovih pacijenata. Naravno, postoje ljudi koji se bave medicinskom praksom i potječu iz puka, ali to nužno ne znači da se uvijek radi o narodnoj medicini. Postupke liječenja koji proizlaze iz osobnih uvjerenja i individualnih praksi ne možemo smatrati narodnom medicinom. Pod pojmom narodna medicina podrazumijevali su se oblici liječenja, to jest pojmovi

³ Takav stav izaziva i moralne dvojbe. Mnoge prakse, beskorisne ili čak štetne s medicinskog gledišta zapadne kulture, racionaliziraju se kao nešto što je «drugačije». Za razliku od medicinskih stručnjaka, koji se zalažu za dovođenje humanitarne pomoći i sprečavanje bolesti u nerazvijenim zemljama, antropolozi dvoje oko toga treba li se uplitati u shvaćanja bolesti pripadnika drugih kultura ili naprosto promatrati i proučavati njihovu kulturu.

⁴ Suvremena etnologija i antropologija ne bave se više samo seljačkom kulturom, već svim nižim društvenim slojevima, odnosno neslužbenim oblicima kulture.

⁵ «Službena se medicina temelji na shvaćanju tijela i njegova djelovanja onako kako ga shvaćaju zapadna društva. Radi se o pojmovima bolesti i zdravlja koji su politički i kulturno prihvaćeni u određenoj sredini od strane institucionaliziranog zdravstvenog sustava, kojeg je državna administracija priznala i uključila u službeni obrazovni sustav i zdravstvenu skrb dotične države. Službena medicina priznaje samo one terapeutske postupke čija se djelotvornost može utvrditi kliničkim eksperimentom. Takvi načini liječenja temelje se na znanstvenim, racionalnim premisama ili hipotezama.» (Rozman, Godec prema Židov, 2000:140).

o bolesti i zdravlju, koji se temelje na pučkim tradicijama i koji su kolektivni, odnosno svojstveni cijeloj zajednici u određenom razdoblju.

S druge strane, ono što danas nazivamo neslužbenom medicinom, prilično je neodređen pojam. Kao sinonimi najčešće se koriste pojmovi alternativna i komplementarna medicina, nekonvencionalna medicina, neortodokсна medicina, holistička medicina.⁶ Kod nas je najuobičajeniji naziv alternativna medicina u smislu zasebnog medicinskog sustava koji podrazumijeva različite preventivne, dijagnostičke, terapijske i rehabilitacijske metode. Neke od tih tehnika odbacila je školska medicina u ranijim razdobljima ili su to metode karakteristične za druga društva i kulture. U zapadnim zemljama najčešći je naziv komplementarna medicina,⁷ što podrazumijeva spajanje sa službenim zdravstvenim sustavom u smislu dopune postojećim službenim terapijama.

Osnovni načini liječenja u narodnoj medicini bili su liječenje biljem, magijom kao i liječenja temeljena na religioznim uvjerenjima, a to su ujedno načini kojima i današnja alternativna medicina liječi svoje pacijente. Mnogi magijski postupci i vjerovanja koji su pripadali praksi narodne medicine, danas se nazivaju ezoterikom i tretiraju kao dio alternativne medicine.

Autori koji su se bavili problematikom službene i neslužbene medicine nemaju jedinstven stav prema današnjem shvaćanju narodne medicine. Dok jedni smatraju alternativnu medicinu modernim oblikom narodne medicine, drugi ukazuju na to da je današnji kontekst u kojem se koristi alternativna medicina, premda podrazumijeva i metode narodne medicine, bitno drugačiji od onog u 19. i početkom 20. stoljeća, pokazujući kako današnja upotreba narodne medicine ima drugačije ideološke, gospodarske i društvene pretpostavke (Židov, 2000:151). Ja sam također sklonija prihvatiti ovo drugo mišljenje.

Predmet, metoda i cilj istraživanja

Ovaj rad dio je šireg istraživanja o narodnoj medicini u Hrvatskoj, u obliku u kojem se ona prakticira od kraja 19. stoljeća do danas.⁸ Cilj je istraživanja bio prikupiti po-

⁶ Tijekom 20. stoljeća nazivi za neslužbenu medicinu mijenjali su se; od nadriliječništva (početkom stoljeća pod nadriliječništvom su se uglavnom podrazumijevale prakse narodne medicine) preko alternativne medicine sedamdesetih godina do komplementarne medicine devedesetih, što na neki način svjedoči o procesu sve većeg javnog prihvaćanja i priznavanja neslužbene medicine.

⁷ U svibnju 1997. Europski parlament usvojio je Rezoluciju o neslužbenoj medicini. Rezolucija preporučuje uključivanje osnova neslužbene medicine u službenu liječničku edukaciju i podržava daljnja istraživanja u tom smjeru (Buklijaš, 1999:1).

⁸ Najveći dio podataka o narodnoj medicini iznesenih u tekstu, prikupljen je u razdoblju između 2000. i 2001. godine kada sam zajedno s kolegicom Mirjanom Randić pripremala izložbu *Narodna medicina*. U tom

datke o različitim shvaćanjima bolesti, te različitim praksama liječenja i vjerovanjima povezanim s njime u seoskim i gradskim sredinama u Hrvatskoj. Osobitu pažnju u ovom radu posvetila sam praktičarima narodne medicine, kao i njihovoj ulozi u zajednici u kojoj žive i djeluju. Željela sam ispitati tko su današnji pacijenti koji koriste usluge praktičara narodne medicine i zašto. U radu se pokušavaju utvrditi njihove funkcije i promjene tih funkcija tijekom vremena. S obzirom da je danas kontekst narodne medicine bitno izmijenjen te da je ponuda alternativnih načina liječenja puno veća nego prije sto godina, nastojala sam istražiti one tradicije koje su postojale u našim krajevima u prošlosti, a postoje i danas, kako u gradu tako i na selu.⁹

Podaci prikupljeni terenskim istraživanjem uspoređeni su i upotpunjeni starijom građom s istog područja, iz vremena prelaska 19. u 20. stoljeće. Ta je građa najvećim dijelom objavljena u Zbornicima za narodni život i običaje južnih Slavena.¹⁰ U Zbornicima postoji mnoštvo podataka o liječenju, posebno u monografskim prikazima Otoka kod Vinkovaca, Vrbnika na Krku, Samobora, Prigorja, Poljica i Bukovice, gdje se uz pojedinu bolest navode i različite metode liječenja. Svakodnevni život, pa tako i bolest u spomenutim su monografijama prikazani vrlo realistično. Osobito su dragocjeni podaci u kojima su izneseni stavovi o praktičarima narodne medicine.

Osim toga, u Zbornicima su objavljene i neke ljekaruše¹¹ s područja Hrvatske, koje potječu iz 18. i 19. stoljeća, pa stoga predstavljaju važan dokument za praćenje kontinuiteta određenih pojava. Premda se važnim kriterijem razgraničenja između znanstvene i narodne medicine smatrala usmenost,¹² upravo nam ljekaruše kao i pučke knjižice i kalendari svjedoče da se narodna medicina u prošlosti, kao ni ona u sada-

vremenu bile smo na ispitivanjima u Lici, Slavoniji, Podravini, Međimurju, Zagrebu i zagrebačkoj okolici, okolici Samobora, Zadru i zadarskoj okolici, Istri i Posavini. No istraživanjem narodne medicine bavila sam se i u okviru timskih muzejskih istraživanja (Žumberak 1995./1996., Pisarovina 1997., Gorski kotar 2003., Ivanić Grad i okolica 2003./2004.). Dio tih istraživanja prezentiran je izložbom "Narodna medicina", popratnim katalogom i filmom o ljudima koji se bave liječenjem koristeći tehnike i metode narodne medicine. Sva prikupljena građa pohranjena je u Dokumentaciji Etnografskog muzeja u Zagrebu.

⁹ Osobito u istraživanju narodne medicine postajemo svjesni koliko je teško proučavati narodnu kulturu kao zasebni fenomen. Iste stavove, prakse i vjerovanja vezana uz zdravlje i bolest koji su svojstveni nižim slojevima mogu dijeliti i pripadnici viših slojeva.

¹⁰ *Zbornike* je izdavala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, a počeli su se tiskati na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, kada sazrijeva misao o narodopisu ili narodoslavlju kao znanstvenoj disciplini, pa Akademija potiče proučavanje narodnog života u svim njegovim oblicima. Godine 1898. u drugoj knjizi *Zbornika* objavljena je uputa o načinu prikupljanja podataka pod naslovom *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, koju je sastavio Antun Radić. Na temelju Radićeve upitnice skupljena je vrijedna etnografska građa.

¹¹ *Ljekaruše* su zbirke recepata i uputa za liječenje bolesti ljudi i životinja. Najčešće su ih pisali svećenici kao pripadnici najobrazovanijeg sloja često dopisujući i metode pučke medicine.

¹² Osim toga, valja naglasiti da se tradicija koja je postojala u prošlosti nije nikad neizmijenjena prenosila iz generacije u generaciju. Pri svakom prijenosu dodavali su se neki novi elementi, često iz tada suvremene službene medicine, nešto bi se izmijenilo ili izostavilo. Između elitne i neelitne kulture oduvijek je postojala komunikacija. Usporedbe pisanih popularnih tekstova o liječenju ljudi i životinja, tekstova školske medicine i zapisa usmene predaje s područja narodne medicine pokazuju prožimanje usmenih i pisanih tradicija (Loux, 1993:306).

šnjosti, ne sastoji samo od starih tradicija prenošenih usmeno s generacije na generaciju, već i od elemenata prenošenih knjigama. Te knjižice po mišljenju mnogih autora, predstavljaju prelaz iz pučke u znanstvenu medicinu (Thaller, 1938: 38; Šušnić-Filker, 1992:306).

Tijekom 20. stoljeća naši su se etnolozi narodnom medicinom uglavnom bavili uspurno, pa radovi o toj temi najčešće sadrže građu na razini opisa. U istraživanjima u Hrvatskoj narodna se medicina uglavnom shvaćala kao sklop neobičnih recepata i praznovjerja, a ne kao cjelovit sustav. Premda su se drugi fenomeni relevantni za etnologiju tumačili u svjetlu različitih teorija karakterističnih za razvoj etnološke misli u 20. stoljeću, s područja medicine nije bilo takvih radova. Ipak treba napomenuti da su se u okviru proučavanja običaja, vjerovanja i magije kao i usmene književnosti interpretirali i podaci relevantni za narodnu medicinu, premda su težišta istraživanja bila na drugim temama (Bošković-Stulli, 1975:205-231; Čulinović-Konstantinović, 1988: 95-103; Čulinović-Konstantinović, 1989; Bošković-Stulli, 1991:124-160; Belaj, 1992: 215-219). U novije vrijeme izašle su još dvije knjige vrlo značajne za proučavanje magijskog i religijskog segmenta narodne medicine (Čiča, 2001; Španiček, 2002).

Drugi dio korištene građe odnosi se na tekstove koje su pisali liječnici. Kod nas su narodnu medicinu najviše istraživali liječnici i farmaceuti, pa su i klasifikacije bolesti i liječenja u narodnoj tradiciji stvorene po uzoru na službenu medicinu tog vremena. Ta je činjenica imala za posljedicu odvajanje racionalnog od iracionalnog aspekta u liječenju. Znanstvenu je medicinu i farmaciju, naravno, više interesirao racionalni faktor zbog izmjerljivosti učinka ili djelotvornosti pojedinih pripravaka, pa su istraživanja provedena s tim ciljem u pravilu zanemarivala simbolične elemente poput gesta (npr., znak križa ili pentagrama), važnosti boja ili simbolike brojeva. Etnolozi i folkloristi pak zapostavljaju racionalni karakter liječenja, a više pažnje posvećuju magiji i tumačenjima tih pojava kao prežitka nekog kulta. Valja zato napomenuti da su u narodnoj medicini racionalni i iracionalni elementi nedjeljivi, pa kad se ispituju odvojeno, oni gube smisao.¹³

Pišući monografije o svom kraju, mnogi su autori željeli seoski život i običaje prikazati u što boljem svjetlu, pa o higijeni, spolnom životu, alkoholizmu ili nekim negativnim pojavama nisu željeli pisati. Zato nam liječnički prikazi, osobito slikovna građa, predstavljaju vrlo važnu komparativnu građu.

Najveći dio korištene građe objavljen je tridesetih godina 20. stoljeća u Liječničkim vjesnicima. Također valja spomenuti filmove i fotografije koje je po hrvatskim selima u istom razdoblju snimila Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar". Osnovna djelatnost Škole bila je proučavanje i podučavanje naroda (kako se tada govorilo), čime je uvelike utjecala na usvajanje modernog shvaćanja zdravlja i bolesti. Škola je po-

¹³ Puno ljudi danas brani narodnu medicinu s pozicija službene medicine pa saznanja službene medicine o djelotvornosti nekog narodnog lijeka koriste tako da narodnoj medicini daju novi smisao i sadržaj.

krenula i niz edukativnih akcija s ciljem poboljšanja higijenskog i zdravstvenog stanja širokih narodnih slojeva (Brenko, Dugac, Randić, 2001:191-211).

Način prikupljanja podataka

Pri istraživanjima na terenu najčešće smo koristile uobičajene etnografske i antropološke tehnike poput razgovora s kazivačima, promatranja ponašanja i sudjelovanja, te provjeravanja etnografskih i drugih podataka i snimaka. Tijekom spomenutih istraživanja razgovarale smo sa stotinjak ljudi od kojih su dvadeset praktičari narodne medicine koji još uvijek koriste tradicijske tehnike i postupke.

Na početku naših istraživanja oblikovale smo upitnik. Pitanja u upitniku, uz standardne opće podatke o ispitaniku, odnosila su se na poznavanje određenih metoda liječenja u narodnoj medicini, na poznavanje ljekovitog bilja i drugih sredstava za liječenje, magijske i religijske prakse i vjerovanja, higijenu, spolni život, porod, negu djece i odgoj, odnos prema starijim i bolesnim osobama, odnos prema službenoj medicini i sl. Razgovori s kazivačima najčešće su snimani na kazetofon, no ako je prisustvo kazetofona uznemiravalo ispitanike, odgovore smo zapisivale rukom u bilježnicu. Naravno da nije bilo moguće sva pitanja predviđena upitnikom postaviti svakom kazivaču. To je ponajprije ovisilo o raspoloživom vremenu i psihofizičkom stanju kazivača. Primijetile smo da su žene općenito spremnije na razgovor, pa su razgovori s njima trajali duže no s muškarcima. Kroz razgovore o važnim životnim trenucima - rođenju, vjenčanju i smrti, iznosile bi ne samo emocije, već i svoja razmišljanja i zaključke do kojih su došle tijekom života. Pričajući o vjenčanju, rođenju i smrti, zapravo su pričale svoj život i na taj način iznosile i niz drugih podataka i stavova koji su itekako važni za interpretaciju građe. S muškarcima su se razgovori najčešće vodili o njihovom poslu i znanjima vezanim uz posao. Premda je cilj istraživanja bio obuhvatiti sve dobne skupine, zbog demografskih osobitosti pojedinih područja to nije bilo moguće. Ponekad smo istodobno razgovarale s više kazivača, što se pokazalo jako dobrim, jer su jedan drugog poticali i upotpunjavali. Sa starijim osobama uspješnim se pokazao razgovor u prisustvu pripadnika mlađe generacije, koji su već poznavali njihove životne priče i podsjećali ih na momente značajne za temu, tako da su kazivači odgovorili i na ono o čemu u početku nisu željeli govoriti ili se nisu mogli sjetiti. U društvu sebi bliskih osoba i sami su se ispitanici osjećali sigurnije i opuštenije. No kad se radilo o intimnim pitanjima, kao što su ženska iskustva vezana uz spolni život, trudnoću, porod i pobačaj, uvijek smo nasamo pričale s kazivačicama, jer o nekim aspektima svoga intimnog života nisu željele govoriti pred najbližom rodbinom. Osim toga, valjalo je najprije uspostaviti odnos povjerenja, što je bilo moguće tek poslije nekoliko uzastopnih posjeta.

Sličan problem pojavio se i kod pitanja vezanih uz liječenje magijskim postupcima. U prvom razgovoru obično bi nam kazivači rekli da oni više u to ne vjeruju ili da su čuli da je neka susjeda išla skidati uroke, ali da o tome ništa ne znaju. No kad bismo se više zbližile s kazivačima, saznale bismo živu istinu, odnosno uslijedile bi priče o

različitim događajima čije je tumačenje bilo magijskog karaktera. Kazivači su nam često pokazivali i različite predmete koje nose uza se za zaštitu od zlih sila, a dobili su ih od praktičara narodne medicine koji se bave liječenjem magijskim postupcima ili su to bili religijski predmeti doneseni s hodočašća. Praktičari narodne medicine koji u liječenju koriste magiju nerado pristaju na razgovor. Stoljetni negativni stav Crkve i službene medicine prema toj djelatnosti očituje se u duboko ukorijenjenom strahu da se radi o nečem grešnom, zabranjenom ili primitivnom. S druge pak strane, otkrivanje čarobnih formula, odnosno glasno izgovaranje, poništava njihovo terapeutsko djelovanje.

Za potrebe izložbe bilo je važno snimiti što više građe foto- i video-kamerom. Tu se također pojavio problem, jer neki praktičari narodne medicine nisu željeli javno nastupati bojeći se posljedica, budući da je njihova praksa nelegalna. Pristali su tek kad smo ih uvjerile da im nećemo prikazivati lice i da ćemo im modulirati glas. Valja istaknuti da je kod nekih kazivača upravo nastup pred kamerom bio presudan da uopće pristanu na razgovor s nama. Osim toga, morale smo dobiti i dopuštenje pacijenata da možemo snimati. Ponekad smo se i same podvrgavale terapiji. Veliku su nam pomoć pružili i suradnici Muzeja koji su pronalazili kazivače i pripremali ih za naš dolazak.

Opis građe

U našim dinarskim krajevima na nekoliko je mjesta zabilježena izreka: “Koji čovjek od 30 godina ne zna sebe liječiti, nije dostojan da živi.” No, kao i u svim ostalim znanjima, tako su i u liječenju bolesti postojali pojedinci koji su se isticali svojom darovitošću, sklonošću prema liječenju te željom za pomaganjem stečenim i naslijeđenim znanjem. Praktičari narodne medicine s kojima smo razgovarale predstavljali su vrlo šaroliku grupu s obzirom na metode, na razumijevanje svog mjesta u lokalnoj zajednici, kao i načine kako ih doživljava njihova okolina. Među njima je bio podjednak broj muškaraca i žena. Svi su oni bili obiteljski ljudi, koji sada pripadaju srednjoj i starijoj dobnoj skupini. Najmlađi praktičar narodne medicine rođen je 1967. godine. Većina je započela javno djelovati potkraj puberteta. Iznimka je kazivačica koja je počela liječiti u dobi od samo pet godina. Tada ju je starija osoba u selu bila poučila molitvi na vodu, to jest magijskoj formuli za liječenje protiv uroka.¹⁴

Nitko od ispitanih praktičara nema za sada potencijalnog nasljednika.¹⁵ Dok se osoba aktivno bavi liječenjem, osobito magijskim, nikoga ne uvodi u posao jer postoji vje-

¹⁴ Izgovorivši tu formulu glasno pred kamerom, kazivačica je izgubila moć da njome liječi, ali nije joj žao, jer misli da je tijekom života dovoljno pomagala. Sjećajući se vremena kad se najaktivnije bavila liječenjem, kaže da joj je najgore bilo kad bi na televiziji počeo dobar film, a ona morala prekinuti gledanje, jer je netko zatražio da za njega izmoli molitvu (TZ, 2001).

¹⁵ Kćerka jedne praktičarke narodne medicine, koja namješta kosti i masira, radi kao fizioterapeutkinja. Po riječima kazivača, uživa ugled kao stručna i obrazovana osoba, ali i kao kći spomenute praktičarke te joj se ljudi obraćaju s velikim povjerenjem.

rovanje da će formula izgubiti moć ako je još netko pozna. Običaj da se znanje o tehnikama rada čuva u obitelji i prenosi mladima tek potkraj životnog vijeka najstarije generacije, karakterističan je i za šamanističke metode liječenja. Zato su takva znanja češće nasljeđivali unuci nego li sinovi i kćeri. Razlog je izbjegavanje odavanja formule i konkurencija. Stariji podaci pokazuju da žene najčešće prenose svoja znanja najspособnijoj snahi, ukoliko im nijedna kći nema interesa za liječenje. Osim toga, snaha je nasljeđivala svekrvu jer je udajom ostajala u kući, a kćerka je udajom odlazila. Od kazivačica s kojima smo razgovarale, pet ih je vještinu liječenja naučilo od majke, dok je jedna po smrti muža preuzela njegov posao. To odudara od uobičajenih normi, jer se radi o barbirenju, koje je u našim krajevima tradicionalni muški posao. Muškarci su vještinu prenosili sinovima ili nećacima, no od ispitanika samo su trojicu očevi uveli u posao. Jedan je vještinu stekao radeći sa susjedom, a u jednom slučaju, zbog osobitog zanimanja unuka za različite vrste tradicijskog liječenja, baka je bila ta koja ga je poučila liječenju biljnim i životinjskim sredstvima te magijskim postupcima.

Potreba da se pomaže bližnjima kod dvoje se praktičara javila u vezi s nekom vrstom preobraćenja, koje je uslijedilo poslije posjeta Međugorju, odnosno po ukazanju Majke Božje u snu. Predodređenost za taj posao imala je samo jedna osoba koja je po rođenju krsnik.¹⁶ Krsnici su po funkciji bliski, ali po mističnim osobinama različiti od ostalih seoskih praktičara narodne medicine.

Liječenjem se profesionalno bavio samo jedan od praktičara narodne medicine koje smo upoznale za vrijeme istraživanja. Ostalima je to bilo sporedno zanimanje uz uobičajene seljačke poslove. Jedna je ispitanica radnica u obližnjoj tvornici, a jedan je praktičar narodne medicine općinski službenik. Nitko od kazivača nije imao nikakvu formalnu medicinsku naobrazbu. Većina je pohađala samo osnovnu školu. Dvoje je završilo veterinarski tečaj, pa su uz pomoć knjiga stekli znanje i o ljudskoj anatomiji. Oni su ljudima znali namjestiti iščašeni zglobovi ili slomljenu kost. Neki od njih imaju vrlo ograničeno znanje, koje i ne pokušavaju proširiti, a specijalizirani su samo za određene metode i tehnike. To su uglavnom praktičari čiji je značaj bio više lokalnog karaktera. Jedino se za troje može reći da uživaju regionalni ugled. Bavljeno liječenjem kod njih je najčešće želja za pomaganjem i osjećaj da su dovoljno sposobni to činiti na temelju naslijeđenog i stečenog znanja.

Praktičari narodne medicine s kojima smo razgovarale nemaju jedinstven stav prema službenoj medicini. Dok su jedni svjesni svojih mogućnosti i ograničenja, pa liječnike službene medicine ne doživljavaju kao konkurenciju, drugi pak misle da ni suvremena medicina ne može pomoći u teškim slučajevima i nastoje mistificirati svoje sposo-

¹⁶ Zbog polarizacije na krsnike i štrige (vještice) u Istri i Primorju bilo je od presudne važnosti utvrditi kako se tko rodio. Krsnici se obično rađaju u bijeloj košuljici (ostatku vodenjaka), za razliku od štrige ili štrigona, rođenih u crnom ili crvenom mjeħuru. Osobine djece koja su tako rođena poznata su i zabilježena i drugdje u svijetu. Negdje takvo rođenje nosi sreću, a negdje zlu kob. Njihovo rođenje glasno se objavljivalo. Kad navršše određenu dob, pripadnici njihove sekte pozivaju ih prema utvrđenom obredu u svoje društvo. Krsnici su neka vrsta mjesnih zaštitnika, a naročito je bila važna njihova iscjeliteljska uloga. Smatra se da krsnici imaju jaču snagu od štriga (Bošković-Stulli, 1975:224).

bnosti. Velik broj njih naglašava kako ih za pomoć nekad zamole i liječnici iz obližnjih medicinskih ustanova. Jedna je praktičarka za svoje zasluge čak dobila i službeno priznanje: Plaketu općine Pitomača. Praktičari narodne medicine vole pričati kako su pomogli ljudima koje su liječnici godinama sasvim pogrešno liječili ili pak onima kojima su trebale biti amputirane ruke ili noge, ali su ih oni svojom intervencijom spasili (TZ, 1996-2004).

Bez obzira na to kako su stekli svoje znanje, praktičare narodne medicine možemo podijeliti u nekoliko kategorija.

Načini liječenja

Već se u prošlosti na našim prostorima spominju i cijene ljudi koji se bave narodnom kirurgijom. To su tehnike vezane uz namještanje slomljenih kostiju, vidanje rana, barbirenje, a u literaturi ima podataka i o skidanju mreine, trepanaciji, vađenju kamena i sl. (Bazala, 1943:122-123). Kirurške su zahvate u pravilu obavljali muškarci. O njima se govori vrlo pohvalno i naglašava kako njihova vještina iz vremena ratovanja s Turcima nimalo ne zaostaje za vještinom stručno školovanih liječnika (Grmek, 1958:581). Do 19. stoljeća kirurške intervencije, kao i puštanje i zaustavljanje krvi, bile su isključivo u djelokrugu akademski neobrazovanih pojedinaca. Nazivali su se barbiri ili chyrgugi (Hajduk, 1973:2).¹⁷ Oni su se svrstavali u kategoriju profesionalaca, po časti i položaju bliskih liječničkom zvanju. Zato su i uživali veći ugled od ostalih praktičara narodne medicine. Mnogi stvarni uspjesi poticali su ljude da im se obraćaju s velikim povjerenjem. Barbiri su ujedno bili i jedini koji su imali tarifu i svoje usluge novčano naplaćivali. Tridesetih godina 20. stoljeća Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar" pokrenula je niz propagandnih akcija protiv nadriliječništva, smatrajući ga osobito štetnim za seosko stanovništvo. No oni se najmanje okomljuju na ovu vrstu narodnih liječnika. Njihove su kritike bile više usmjerene prema nehigijenskim okolnostima u kojima su se odvijali takvi zahvati (Vrus, 1940:604). Na početku naših istraživanja bile smo uvjerenе da barbiri više ne postoje, no na naše veliko iznenađenje otkrile smo da na samom području Zagreba i Samobora još uvijek ima ljudi koji se time bave i koji imaju svoje stalne mušterije (TZ, 2001).

Osobe koji se danas bave namještanjem iščašanih i slomljenih udova, tzv. kostolomci i ramnači, još su uvijek vrlo cijenjeni. Iznenađuje vještina i hrabrost kojom se upuštaju u namještanje, na primjer, iščašene ključne kosti ili kukova novorođenčadi (TZ, 2001). U tu kategoriju spadaju i oni koji ravnaju kičmu, dižu želudac i rade različite masaže. Takvim liječenjem danas se najviše bave žene. U liječničkoj literaturi o njima se govori kao empiricima, no tijekom istraživanja primijetile smo da oni također u svoje liječenje uključuju i neke druge metode vezane uz iracionalne načine liječenja.

¹⁷ Zanimljivo je da se kirurzi danas nalaze u samom vrhu liječničke hijerarhije.

Od naših ispitanika najveći ugled imaju dvoje praktičara koji pripadaju upravo toj kategoriji. To su Sofija Sesvečan iz Pitomače i Pere Bajčić iz Brusića (otok Krk).

Prije početka zahvata praktičari narodne medicine uvijek se obraćaju Bogu za pomoć, a svojim pacijentima preporučuju da se mole Majci Božjoj ili kojem svecu zaštitniku. Na neki način pozitivan ishod liječenja ovisi o Božjoj volji, odnosno o vjeri pacijenta. Kada liječenje duže traje, oba spomenuta praktičara također traže od svojih pacijenata da se pridržavaju i crkvenih zapovijedi. Moralno-religiozne stavove Sofija Sesvečan pokušala je i pismeno uobličiti. Za vrijeme boravka na terenu pokazala nam je rukopis knjige o svom životu pod naslovom "Veliko srce bake Soke", koji je upravo bio priređen za tisak i iz kojeg je vidljiv njen stav po kojem okretanje od Boga, nepoštivanje Božjih zapovijedi i crkvenih autoriteta vodi u moralnu propast, grijeh i kaznu u vidu bolesti. Knjiga započinje rečenicom: "U našoj je kući na prvom mjestu bio Bog." Oba su praktičara u znak zahvalnosti Bogu podigli kapelice.

Osobito povjerenje koje uživa Pere Bajčić može se protumačiti ne samo time što potječe iz obitelji koja se liječničkim poslom uspješno bavi generacijama, već i time što je njegova moć u svijesti ljudi pojačana činjenicom da je on po rođenju krsnik.¹⁸ Njemu se ljudi obraćaju i kad imaju probleme u braku te on za njih radi neku vrstu bračne psihoterapije. Jedno je od uobičajenih pitanja supružnicima idu li nedjeljom na misu. Od ljudi s cijelog otoka slušale smo priče o njemu kao poštenom, dobrom i nadasve skromnom čovjeku. Zanimljivo je da mu ljudi još i danas donose robu bolesnika da moli nad njom, jer misle da je njegova molitva "jača" od svećenikove. Po narodnom vjerovanju, svećenici mogu utjecati na bolesti i nečiste sile koje ih uzrokuju s obzirom na moći koje im daje njihovo zvanje i položaj (Filipović-Fabijanić, 1968:68). Zato se svećenicima nosila roba bolesnika da mole nad njom (Ivanišević, 1904:34).¹⁹

Liječenje biljem također se nalazi na granici racionalnog i iracionalnog. Biljari i biljarice mogu s biljem postupati vrlo empirijski, a ujedno vjerovati u magijska načela. Liječenje biljem gotovo je redovito pretpostavljalo nadnaravna svojstva pojedinog raslinja kao i osoba koje ih poznaju. U prošlosti je liječenje biljem bio pretežno ženski posao.²⁰ Podaci iz tridesetih godina 20. stoljeća govore o biljarima, muškarcima, čiji ugled i slava nadržavaju okvire lokalnih zajednica. Najistaknutiji među njima bio je Sadik Sadiković. Budući da je to vrijeme snažne kampanje protiv nadriliječništva, če-

¹⁸ Kako se funkcija *krsnika* smatrala važnom govori nam sljedeći primjer: "Na Sušaku se za vrijeme prvog svjetskog rata pojavio liječnik prezimenom Kresnik; sa svih strana ljudi su dolazili, čekali su čitave dane i noći u redu, samo da se mogu u njega liječiti jer on je i *krsnik* i pravi doctor." (Bošković-Stulli, 1975:212-213).

¹⁹ Slično je zabilježeno sredinom 20. stoljeća i u dinarskim selima gdje se bolesnikova roba donosila kovaču. Posebna snaga čovjeka koji oblikuje metal u vatri kao magijskom mediju bila je dovoljna podloga vjerovanju da takav čovjek ima natprirodne sposobnosti pa da prema tome može i liječiti (Čulinović-Konstatinović, 1989: 77).

²⁰ Dalmatinski su statuti s početka 13. stoljeća vračeve nazivali *herbarii* što je ranije imalo značenje biljara, a kasnije čarobnjaka. Naziv *herbaria* za čarobnjaštvo svjedoči o tome da se tadašnja predodžba o čarobnjaštvu temeljila na vjerovanju u tajanstvenu moć ljudi koji se bave liječenjem biljem. Razvitkom školske medic-

sto u medicinskom tisku tog vremena nailazimo na vrlo negativno intonirane članke o njemu. Među biljarima bilo je specijalista za pojedine bolesti. U njihovim obiteljima su se generacijama čuvali i usavršavali pojedini recepti po kojima su bili nadaleko poznati, poput čaja protiv žutice ili masti protiv različitih kožnih bolesti. Kako bi terapiju učinili što djelotvornijom, neki su biljari davali bolesnicima obajanu travu ili izgovarali magijske formule dok čiste rane (Filipović-Fabijanić, 1968:68).

Premda je najčešća asocijacija kad se radi o narodnoj medicini liječenje biljem, za vrijeme terenskog istraživanja u razdoblju 1995.-2004. godine u selima nismo naišle ni na jednog praktičara narodne medicine koji bi pripadao toj kategoriji. Dok u gradovima, pod parolom prirodnog liječenja, od svih grana alternativnog liječenja upravo fitoterapija uživa najširu podršku pacijenata, ali i određenog dijela predstavnika službene medicine, na selima smo o biljarima njihovog kraja saznavale samo iz sjećanja kazivača. S druge strane, sretale smo ljude koji nisu nositelji narodne tradicije u smislu prethodnih, ali ipak ih se na neki način može smatrati dijelom te tradicije. Njihov rad treba istaknuti jer su u svojoj sredini poštovani, a njihovi savjeti vrlo cijenjeni. Radi se o ljudima koji su znanje o ljekovitom bilju učili iz knjiga. Knjige koje se najčešće spominju su: "Narodno zdravlje" Sadika Sadikovića, "Zlatna knjiga ljekovitog bilja" Zlatana Gurskog, "Liječenje čajevima ljekovitog bilja" Jovana Tučkova, "Prirodno liječenje biljem i ostalim sredstvima" Nikole Gelenčira, "Priručnik za skupljanje ljekovitog bilja" Simona Ašića i sl.

Najveća je po brojnosti i funkciji kategorija onih koji sebe smatraju posrednicima između bolesnika s jedne strane i demona koji izazivaju bolesti, s druge. Njih i danas ima gotovo u svakom selu, no oni i njihova okolina rijetko odmah priznaju čime se bave. Svi praktičari narodne medicine koji liječe magijskim postupcima i s kojima smo razgovarale idu u Crkvu, a neki su čak naglašeno pobožni. Jednoj je praktičarki Majka Božja rekla u snu kako da liječi bradavice. Radi se o poznatom magijskom obrascu na tom području da se bradavice u vrijeme mjesečevih mijena mažu jabukom.²¹ Praktičar, koji liječi uroke rašljama tako da stimulira pozitivnu energiju, svoju je sposobnost osjetio u Međugorju prilikom hodočašća. O odnosu magije i religije bit će još govora u daljnjem izlaganju. Unutar ove kategorije također ima specijalista, recimo onih koji čarobnom formulom liječe zmijske ujede, poganicu (bolest očiju) ili različite kožne bolesti. No za uspjeh terapije važno je objasniti i društvenu funkciju koju su takvi ljudi obavljali.

ne kod naših je vrača slabila primjena empirizma, a jačala čarobnjaštva. Dva su stoljeća bila potrebna da riječ *vrač* ili *herbarius* izgubi značenje 'liječnik' i dobije značenje 'čarobnjak'. Vračarski se rad potkraj 14. stoljeća počeo smatrati ženskim poslom, koji se pretežno zasniva na čaranju odnosno magiji (Ferri, 1954: 140-141).

²¹ Rabljeni komad jabuke mora se preko glave baciti negdje na stranu (u grmlje ili jarak) ne gledajući gdje pada. Po analogiji, kako jabuka trune, očekuje se da i bradavice nestaju (TZ, 2000).